

Ogledi o ratovima devedesetih

Zbornik radova
mladih istraživača

Urednici

Marijana Toma

Ivan Jovanović

Ovaj projekat je podržala Vlada Ujedinjenog Kraljevstva

Ova publikacija je objavljena u okviru “Regionalnog projekta o ratnim zločinima“, koji finansira Vlada Ujedinjenog Kraljevstva, a sprovodi Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Srbiji. Sadržaj ove publikacije, kao i rezultati prikazani u njoj, su odgovornost autora i ne odražavaju nužno stavove Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), niti Vlade Ujedinjenog Kraljevstva.

---

* Za Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), svako pominjanje Kosova u ovoj publikaciji treba shvatiti u potpunoj saglasnosti sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti UN (1999).

Ogledi o ratovima devedesetih

Zbornik radova
mladih istraživača

Urednici

Marijana Toma

Ivan Jovanović

Sadržaj

---

1. Pripreme za rat i promišljanje o ratu

Dimitrije Matić Stari rat na početku novog – slika Drugog svetskog rata 1991. godine u Srbiji	17
Miloš Tirnanić Istoričari i rat	32
Vukašin Zorić Savremena, isuviše savremena prošlost: Olivera Milosavljević, devedesete i tumačenje jugoslovenske istorije	44
Emilija Cvetković Recepcija stavova Branka Horvata o kosovskom pitanju u srpskoj štampi krajem osamdesetih	55

---

2. Rat

Dragan Popović Krvavi trag srpskih radikala od 1991. do 1993. godine	72
Luka Savčić Slike desetodnevnog rata u srpskoj i slovenačkoj javnosti	97
Nemanja Jovanović Stradanje Roma na Kosovu i Metohiji u sukobima prilikom raspada SFRJ	107
Katarina Beširević Devedesete u nedeljniku Vreme: Sećanja i iskustva jednog ratnog reportera	121
Olivera Lazarević Uništavanje kulturne baštine kao ratni zločin i zločin protiv čovečnosti: pravna praksa Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)	138
Vanja Đurđić „Dubina 2“: Ratni zločin koji i dalje traje	154

---

3. Otpor

Andrijana Vlahovljak

Paketi puni nade: beogradske akcije prikupljanja humanitarne pomoći za građane Sarajeva (1992–1996) 176

Nemanja Stokrp

Rokenrol i antiratni pokret tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji 1991–1995. 194

---

4. Posledice

Ognjen Tomić

Ekonomske i demografske posledice ratova devedesetih: komparativna analiza primera Slovenije, Srbije i Bosne i Hercegovine 210

Danilo Kartalovic

Uloga veterana ratova devedesetih u pomirenju nacija u regionu – pogled 25 godina nakon ratova 228

Dea Cvetković

Miris kafe kao sredstvo sećanja i komunikacije sa publikom – nomadski memorijalni spomenik „Što te nema“ Aide Šehović 242

Katarina Beširević

studentkinja doktorskih studija i istraživač – pripravnik

Univerzitet u Beogradu

Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju

besirevickatarina@gmail.com

Devedesete u nedeljniku *Vreme*: Sećanja i iskustva jednog ratnog reportera

Apstrakt

Medijska scena u Srbiji tokom devedesetih često se posmatra isključivo iz perspektive „medijskog mraka“, sa akcentom na kritici delovanja prorežimske štampe i televizijskog programa. U ovom radu ističem postojanje alternative provladinim medijima, analizirajući sadržaj i prikazujući uticaj nedeljnika *Vreme*. U fokusu analize naći će se uloga ratnih reportera i njihovo izveštavanje u ovom listu. Glavni izvor na koji se pozivam je svedočenje jednog od tadašnjih ratnih izveštača *Vremena* Filipa Švarma.¹ Kroz Švarmova lična iskustva i sećanja iz ratova u Hrvatskoj i Bosni (1991–1995), uz članke publikovane u *Vremenu*, u tekstu ističem značaj ovog nedeljnika, ali i mesta i uloge pojedinca, ratnog reportera nerežimske štampe, u borbi za „antiratno izveštavanje“.

Ključne reči: ratni reporteri, *Vreme*, mediji, ratovi devedesetih, Jugoslavija.

Dobar ratni film može biti ako je samo antiratni film.
Ja vjerujem da dobro ratno izveštavanje može biti
samo ako je antiratno izveštavanje.²

Profesija ratnih reportera neretko asocira na filmove holivudske produkcije ispunjene akcijama i herojstvom. Opšte mesto u američkim serijama i filmovima jesu agresivni i besramni novinari, često predstavljeni kao cinični osobenjaci, pa i alkoholičari. Ratnim novinarima se uz to pridodaje i militarizam, s obzirom na njihovu povezanost sa vojskom, ali i centralna uloga u vojnim akcijama

¹ Veliku zahvalnost dugujem novinaru Filipu Švarmu koji je pristao da razgovara sa mnom i da podeli svoja sećanja i iskustva na ratove devedesetih u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

² Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, Beograd, 10. novembar 2021.

u kojima se ističe njihov moral i herojstvo.³ Deo ovakve stereotipne slike ratnih izveštača može se pronaći i u američkim filmovima o ratu u Bosni i ona se gotovo isključivo odnosi na strane reportere, dok je prikaz rada novinara iz jugoslovenskih republika zanemarivan.⁴ Svakako, nesporno je da je medijska scena u nekadašnjim jugoslovenskim republikama bila zamračena propagandom vladajućih režima tokom devedesetih godina, ali, kao i uvek, postojala je alternativa ovakvom izveštavanju. Moja namera u ovom radu jeste da prikazem upravo tu alternativu kroz analizu rada i ratnog izveštavanja *Vremena*, nedeljnika koji se ubraja među svega nekoliko objektivnih medija u Srbiji, kako devedesetih, tako i danas.⁵ Pored isticanja uopštenog značaja *Vremena* za srpsko društvo, na ovaj način želim takođe i da podvučem činjenicu da su građani Srbije, ukoliko su želeli, svakako imali priliku da se informišu o realnom stanju stvari u državi i na ratištima.

Centralna tema rada obuhvata ratove u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a bazirana je na sećanjima tada ratnog izveštača i novinara *Vremena*, danas i njegovog glavnog i odgovornog urednika Filipa Švarma. Intervju sa Švarmom, koji sam uradila u novembru 2021, svedočenje je o njegovoj ulozi i iskustvima kao ratnog reportera u periodu između 1991. i 1995. na prostorima Hrvatske i Bosne. Pored intervju, glavni izvor na koji se oslanjam je i sam nedeljnik. Kroz prikaz izveštavanja o probranim događajima i najupečatljivijim akterima iz dva rata, ali i ličnim pričama Filipa Švarma, želim da približim ulogu *Vremena* u ratovima devedesetih, kao i položaj redakcije ovog nedeljnika u srpskoj javnosti i na njenom medijskom prostoru. Možda još značajnije, namera mi je ne samo da predstavim iskustva jednog ratnog reportera, već i da prikazem šta su za jednog opozicionog, antiratnog novinara kao pojedinca značili ratovi u Jugoslaviji i koliko značajna može biti uloga individue ove profesije u širem kontekstu rata. Kao glavni metod za prikaz uloge pojedinca u ovom ratu koristila sam metod usmene istorije. Usmena istorija se uglavnom primenjuje na marginalizovane zajednice, čije priče bez rada usmenih istoričara većinom ne bi dospеле u javnost.⁶ Ovde nije takav slučaj. Međutim, iako se glas novinara često čuje, uglavnom su oni ti koji se nalaze sa druge strane razgovora, u ulozi ispitivača.

Pre nego što prikazem sećanja Filipa Švarma na ratove u Hrvatskoj i Bosni, kao i izveštavanje *Vremena* u periodu 1991–1995, sagledaću dva šira konteksta koja su neophodna za razumevanje navedenih izvora. Prvo ću se uopšteno osvrnuti na ratne reportere, na nastanak i razvoj ove profesije. Ovde je važno napomenuti da se Veljko Đurović u svojoj knjizi *Profesija ratni reporter* detaljno bavio istorijom ratnog novinarstva od sredine XIX veka, pa sve do invazije na Irak 2003. godine. Izvori su mu, između ostalog, bili i petorica ratnih reportera, trojica stranih i dvojica domaćih, a o ratovima kojima je i sam svedočio preneo je u knjizi i lična sećanja i iskustva.⁷ U ovom radu pozivaću se na Đurovićev rad kao na literaturu, ne analizirajući njegovo lično iskustvo, s obzirom na to da se osvrćem isključivo na reportažu *Vremena* i, pre svega, Filipa Švarma. Pored osvrta na razvoj profesije ratnih reportera nameravam da ukratko predstavim i medijske prilike u Srbiji tokom

³ Videti: Ehrlich, M. C., "Journalism in the Movies", *Critical Studies in Media Communication*, 14/3 (2009), pp. 267–281; Badsey, S., "The Depiction of War Reporters in Hollywood Feature Films from the Vietnam War to the Present", *Film History*, 14/3–4 (2002), pp. 243–260.

⁴ U pitanju su filmovi *Lov u Bosni (The Hunting Party, 2007)* i *Dobrodošli u Sarajevo (Welcome to Sarajevo, 1997)*. Ne zalažeći dublje u radnju ovih filmova osvrćem se isključivo na prikaz ratnih reportera.

⁵ Prvi glavni i odgovorni urednik *Vremena* bio je Zoran Jeličić (1945–2018), novinar koji je do osnivanja novog nedeljnika pisao za *NIN*. Zajedno sa jednim brojem novinara iz *NIN*-a, Jeličić je krajem osamdesetih odlučio da pokrene novi list, pokazujući time otpor uređivačkoj politici *NIN*-a koja je bila naklonjena vladajućem režimu. Tako je prvi broj *Vremena* izašao 29. oktobra 1990. godine.

⁶ Abrams, L., *Oral History Theory*, Routledge, London, New York, p. 4. Usmena istorija najčešće je korišćena kao metod za upoznavanje istoričara sa istorijom Afroamerikanaca, žena, manjina, lgbt+ grupa i drugih zajednica koje su kroz istoriju marginalizovane. Takođe, često van akademskog konteksta, usmena istorija upotrebljava se prilikom suđenja za ratne zločine kako bi se čuo glas žrtava, što je neizbežna asocijacija za ratove devedesetih u bivšoj Jugoslaviji.

⁷ Veljko Đurović je izveštavao iz ratova u Nikaragvi, Salvadoru, Kambodži, Libanu, Izraelu, Etiopiji, Somaliji, Sudanu, Severnoj Irskoj, kao i iz Zalivskog rata, iz Ruande, Jugoslavije i Iraka. Đurović, V., *Profesija ratni reporter*, Samizdat B92, Beograd, 2014.

naznačenih godina. Konkretni događaji i ključne ličnosti dva rata neću posmatrati odvojeno, već pre svega u kontekstu glavnog dela ovog rada.

Ratni reporteri

Američko-meksički rat (1846–1849) bio je prvi rat koji su američki novinari pratili van svojih granica, kao i prvi rat uopšte oko kojeg su se redakcije nadmetale koja će pre preneti vesti, i sve to zahvaljujući pojavi telegrafa. Samo nekoliko godina kasnije zabeležen je početak ratnog izveštavanja i u Evropi, iz vremena sukoba Rusije i Turske u Krimskom ratu (1853–1856).⁸ Novinarstvo generalno, pa samim tim i ratno izveštavanje, usko je povezano sa napretkom tehnologije, čemu svedočimo i danas sa razvojem digitalnih medija i društvenih mreža. I dok je Vijetnamski rat (1955–1975) bio prvi rat prenošen na televiziji, Zalivski rat (1991) bio je prvi rat praćen uživo, zahvaljujući napretku u satelitskoj komunikaciji i direktnom prenosu na televiziji.⁹ Novinarske prakse ustanovljene u Iraku, pre svega dvadesetčetvorčasovno prenošenje vesti iz rata u čemu je *CNN* bio pionir, veoma brzo su prebačene na teritoriju bivše Jugoslavije.¹⁰ I pored svih izmena u novinarstvu i tehnološkog napretka, novinari koji se nalaze u centru izveštavanja sa ratišta i dalje su nezamenljivi.

Dok su u filmovima ratni reporter prikazani kao avanturisti i odmetnici zavisni od adrenalina i rizika, realnost se, makar prema iskustvu mog sagovornika, pokazala nešto drugačija.

Ratno novinarstvo nije glamurozna stvar, kao što ljudi misle. To nije ono kao na filmu. To vreme prolazi u nekom čekanju, iščekivanju, u nekim vožnjama i tim nekim stresnim situacijama, i stalno ste u stresu. U početku [...] to na neki način diže vam adrenalin. Nakon nekog vremena, suviše tih demona se skupi u vama i to postaje zamorno. U suštini, dešava se stalno *deja vu*. Vidite situaciju koju ste već vidjeli. I imate frustraciju da što god vi pisali, kako god izveštavali, ništa se ne menja. Naprotiv, stvari idu od zla na gore.¹¹

Na ovo se odnosi i napomena Veljka Đurića da „u ratu nema heroja već samo preživelih“, kao i da je pogrešno ratne reportere posmatrati kao ljude „bez mane i straha“. ¹² Ovakvi opisi su izuzetno značajni, ne samo zarad razbijanja stereotipizovane slike svih novinara kao „vor frikova“ (*war freak*),¹³ već upravo zato što nam stavljaju do znanja da ratni novinari nisu ništa manje otporni na rat, niti da ga doživljavaju manje tragično, nepravedno i nehumano od „običnih ljudi“.

Ratni reporteri tragaju za istinom i kao svedoci događaja na terenu trude se da što bolje i što verodostojnije prenesu javnosti sve što su videli i čemu su prisustvovali. Kejti Adi, britanska ratna reporterka koja je bila i u ratu u Bosni, tvrdi da je jedini način da ratni novinari stoje iza svojih reči

⁸ *Ibid.*, str. 13, 16.

⁹ *Ibid.*, str. 338. Ponegde možemo pronaći i da je rat na Kosovu prvi „internet rat“. Williams, K., „War Correspondents as Sources for History. Problems and Possibilities in Journalism Historiography“, *Media History*, 18/3–4 (2012), p. 344.

¹⁰ Allan, S., Zelizer, B., „Rules of Engagement: Journalism and War“, in: *Reporting War. Journalism in Wartime*, edited by S. Allen and B. Zelizer, Routledge, London, New York, 2004, pp. 6–7.

¹¹ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

¹² Đurović, V., *Press Don't Shoot*, Radio B92, Beograd, 1998, str. 9, 13.

¹³ Izraz koji je Filip Švarm upotrebio tokom intervjuja. On je ovom prilikom naglasio da kao ratni reporter ne bi trebalo da dozvolite sebi: da se prepustite fatalizmu i da budete *war freak*. „To je jedan adrenalinski način života, stalno ste, ono: 'piće, žene, ne postoji sutra!' Sve više, u normalnom društvu, normalnom gradu, sve više se osjećate iskorenjenim. Nije baš lepo tamo, ali puno je... osjećate da pripadate tamo gdje je vojska, gdje je rat, gdje se puca, i tako dalje. I to je ono... vidjeo sam to kod raznih ljudi koji su zaista krenuli u to... Dakle, pogotovo ovi novinari zapadni koji su dolazili...“ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.* Ovde Švarm opisuje upravo tu stereotipizovanu sliku ratnih reportera koja se plasira kroz popularnu kulturu.

nakon završenog posla, da su zapravo svedočili stvarima o kojima su pisali.¹⁴ Međutim, trebalo bi imati u vidu i da su mnogi izveštaji sa ratišta nastajali zahvaljujući drugim svedocima (vojsci, civilima, žrtvama i sl.), koji su novinarima bili izvori za reportaže. U ovom slučaju, relevantnost i istinitost reportaže zavisi od izvora na koje se novinari oslanjaju, ali i od njihove interpretacije informacija do kojih su došli. Veljko Đurović ističe da novinari i mediji koji izveštavaju o ratu često nisu svesni odgovornosti koju snose, te da se objektivnost „vraća na scenu kada prestane pucanje“.¹⁵ Međutim, mnogi mediji takođe koriste rat i kao propagandno sredstvo, što njih i njihove reportere čini saučesnicima vladajućeg režima.¹⁶ Ova pojava bila je karakteristična za mnoge srpske medije devedesetih.

Prilikom analize rada ratnih reportera istoričar mora imati u vidu pritisak i nesvakidašnje uslove sa kojima su se novinari susretali tokom svog rada na ratištu.¹⁷ Iako u jednom drugačijem kontekstu, Filip Švarn je istakao da u ratu ne važe pravila kao inače, već da „i ono što je nama potpuno nenormalno i neprihvatljivo, u ratu postaje na neki način normalno“.¹⁸ Dakle, ne bi ni izveštavanje ratnih reportera trebalo posmatrati izvan tog konteksta, naročito kada novinari izveštavaju iz rata koji se vodi u njihovoj državi. „Ono što je najgore u svemu tome, za ljude poput mene, naravno, to je jedan strašan osjećaj nemoći dok gledate jednu zemlju, u kojoj ste se dobro osjećali, koju ste voljeli, imate prijatelje svih nacionalnosti, koju ste proputovali, kako se raspada. Bukvalno. Gledate stradanje ljudi. Gledate ubijanje. Gledate ruševine.“¹⁹ Filip Švarn se ovako osvrnuo na svoje svedočenje jugoslovenskim ratovima, dok Veljko Đurović poglavlje o ratovima u bivšoj Jugoslaviji započinje rečima: „Kada sam se opredelio da mi ratno izveštavanje bude profesija, nije mi bilo ni na kraj pameti da ću jednoga dana izveštavati o ratu u sopstvenoj zemlji.“²⁰ Bez obzira na to što se u ovim slučajevima objektivnost novinara može dovesti u pitanje, „domaći“ novinari su često upravo najkompetentniji da komentarišu i izveštavaju iz ratova u koje je uključena njihova država. Pored sumnje na neobjektivnost, ovi novinari imaju mnoge prednosti: često bolje poznaju teren, govore jezik, imaju poznanstva na različitim mestima koja im omogućavaju da dođu do što pouzdanijih izvora i informacija, pa konačno, i poziciju da bolje sagledaju i razumeju političke prilike i šire okvire rata.

Kaže se da je istina prva žrtva rata, ali ovaj kliše umnogome zavisi kako od reportera, tako i od medija za koji izveštava.²¹ Novinari se često susreću sa pritiscima od strane svojih urednika, koji neretko pridodaju nešto ili izmene izveštaj koji su dobili od reportera koji se nalazi na licu mesta.²² Slučaj *Vremena* bio je specifičan u ovom pogledu, makar u odnosu na većinu ostalih medija u Srbiji. Urednici novinarima nisu stvarali probleme; međutim, pritisci na novinare i redakciju nisu izostajali, a možda ih je čak bilo manje sa ratišta nego iz samog Beograda.

¹⁴ Allan, S., Zelizer, B., "Rules of Engagement: Journalism and War", *op. cit.*, 5.

¹⁵ Đurović, V., *Profesija ratni reporter*, *op. cit.*, str. 9.

¹⁶ Boyd-Barrett, O., "Understanding. The Second Casualty", in: *Reporting War. Journalism in Wartime*, edited by S. Allen and B. Zelizer, *op. cit.*, p. 38.

¹⁷ Williams, K., "War Correspondents as Sources for History", *op. cit.*, p. 349.

¹⁸ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.* Slične napomene o abnormalnim okolnostima rata, a u vezi sa ratnim reporterima pronalaze se i kod: Williams, K., "War Correspondents as Sources for History", *op. cit.*, p. 344; Đurović, *Press Don't Shoot*, *op. cit.*, p. 10.

¹⁹ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

²⁰ Đurović, V., *Profesija ratni reporter*, *op. cit.*, str. 343.

²¹ Opšte mesto koje se može pronaći u brojnoj literaturi, ne samo o ratnim reporterima, već i o ratu. Primera radi, videti: *ibid.*, str. 166.

²² Williams, K., "War Correspondents as Sources for History", *op. cit.*, p. 346.

Ratovi i medijska scena u Srbiji (1991–1995)

Još u vreme socijalističke Jugoslavije štampa je bila strogo kontrolisana, ali dolaskom Miloševića na vlast takve aktivnosti i prorežimsko izveštavanje postali su masovnijii. Mediji su bili, i ostali, jedan od najznačajnijih faktora u učvršćivanju javnog mnjenja, što je režim u Srbiji devedesetih svakako koristio.²³ Listovi poput *Politike*, *Politike ekspres* i *Večernjih novosti*, kao i televizija RTV (kasnije RTS), direktno su doprineli usponu Slobodana Miloševića na vlast, a urednici i direktori ovih medija²⁴ bili su angažovani u njegovim komisijama za propagandne aktivnosti.²⁵ U ovakvoj atmosferi *Vreme* se našlo među malobrojnii medijima u Srbiji koji su težili objektivnom izveštavanju, kao što su *B92*, zatim *Borba* koja je postala *Naša borba*, *Danas*, požarevački radio *Boom* i šabačke novine *Glas Podrinja*.²⁶ Međutim, svi mediji i novinari koji su kritički izveštavali o postupcima vlasti bili su u najmanju ruku potiskivani,²⁷ dok je rad RTV, *Politike* i drugih medija bliskih režimu ohrabrivani.

Kao jedan od najproblematičnijih aspekata režimski kontrolisanih medija uzima se upravo njihovo ratno izveštavanje. Novine i televizije doprinele su pripremi za rat svojom retorikom, načinom na koji su definisale političke prilike u državi, kako su komentarisale krizu i identifikovale njene glavne aktere.²⁸ Jedna od glavnii uloga medija bilo je „identifikovanje neprijatelja“. Pronalaženje neprijatelja (pa i izmišljanje) služilo je kao kohezivni faktor društva i nacije, zajedno sa prenaplašenom viktimizacijom, istorijskim revizionizmom i prećutkivanjem realnosti; a svi ovi elementi bili su dominantni u ratnom izveštavanju, ali i u generalnom diskursu najrasprostranjenijih srpskih medija.²⁹

Novinar Mihailo Bjelica u svojim dnevničkim zapisima iz devedesetih naglašava da je uključivanje materijala vojnih vlasti u televizijske programe predstavljalo novu fazu u medijskom izveštavanju u Srbiji, onu u kojoj je „istina postala prva žrtva“, a emocije važnije od činjenica“. On zatim, septembra 1991, beleži rečenicu „ovo nije novinarstvo, ovo je specijalni rat“, opisujući time medijsko izveštavanje o ratištima u Hrvatskoj. Takođe, kao jedan od glavnii utisaka gledanja *Dnevnika* Bjelica prenosi kako su prikazivani „[u]nakaženi leševi, uplakane žene i deca, porušene kuće, zgarista“.³⁰

²³ Detalje o uticaju medija na javno mnjenje videti u: Milivojević, S., „Javnost i ideološki efekti medija“, *Reč*, 64.10 (2001), str. 151–213.

²⁴ Živorad Minović, urednik *Politike*, Slobodan Jovanović *Politike ekspres* i Dušan Mitević direktor RTS.

²⁵ Kurspahić, K., *Zločin u 19:30. Balkanski mediji u ratu i miru, op. cit.*, str. 29.

²⁶ Povremeno se ovom spisku priključivao *Studio B*, a u kasnijim godinama i *NIN*. Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

²⁷ Novinari su neprestano dobijali i pretnje, a i trpeli mnogo više od jednostavnog „potiskivanja“. Iako je u pitanju kasniji vremenski period, koji ovaj rad ne pokriva, svakako najpoznatiji slučaj ubistva jednog novinara je ubistvo Slavka Čuruvije 11. aprila 1999. godine. Do danas okolnosti smrti novinarkе Duge Radislave Dade Vujasinović ostaju nerazjašnjene. Novaković, A., „Uzrok smrti Dade Vujasinović 27 godina kasnije i dalje pod znakom pitanja“, *N1*, 8. 4. 2021. Dostupno na: <https://rs.n1info.com/vesti/uzrok-smrti-dade-vujasinovic-27-godina-kasnije-i-dalje-pod-znakom-pitanja/> (20. novembar 2021); iako je u *Vremenu* još te 1994. objavljen članak koji dovodi u pitanje policijski izveštaj o počinjenom samoubistvu (K., U., D., J., „Stradanje Dade Vujasinović. Smrt novinara“, *Vreme*, 18. april 1994, str. 52). Ni novinari *Vremena* nisu bili pošteđeni pokušaja atentata i fizičkih napada. Dušan Reljić je ote 1993. (Vasić, M., „Otmica Dušana Reljića. Pomrčina usred bela dana“, *Vreme*, 27. septembar 1993, str. 10–12), Uroš Komlenović prebijen 1999; ali ovi slučajevi nisu prestali ni nakon ratova, pa je Dejanu Anastasijeviću podmetnuta bomba 2007, a Teofil Pančić je prebijen 2010. godine (Skrozza, T., „Napadi na novinare *Vremena*. Kratka istorija beščašća“, *Vreme*, 29. septembar 2010. Dostupno na: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=942929> (20. novembar 2021). Novinari *Vremena* do danas dobijaju pretnje; pa tako i moj sagovornik.

²⁸ Milivojević, S., „Nacionalizacija svakodnevice“, *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju II, op. cit.*, str. 231.

²⁹ Jusić, T., „Media Discourse and the Politics of Ethnic Conflict: The Case of Yugoslavia“, in: *Media Discourse and the Yugoslav Conflicts. Representation of Self and Other*, edited by: Pål Kolstø, Ashgate, Farnham, Burlington, 2009, pp. 31–37.

³⁰ Bjelica, M., „Srbija u Medijskom ratu. Dnevničke beleške 1990–1998“, u: *Srpski ratovi rečima 1844–2000*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2003, str. 78, 80.

Isti utisak se stiče i kada trideset godina kasnije čitamo ratne izveštaje sa državnih televizija koje je za 1991. sistematizovao Lazar Lalić. Među brojnim primerima našao se i izveštaj jednog reportera sa terena koji je nakon snimaka razrušenog Vukovara izgovorio i sledeće: „Životinje su ginule od mina kojih ima na svakom koraku, a ljudi od ustaškog noža.“³¹ Međutim, pored ovakvih reportaža i izveštavanja sa ratišta uz prikazivanje morbidenih scena,³² na državnoj televiziji je otvoreno etiketiran i deo srpskog stanovništva o čemu svedoči komentar jednog reportera prilikom uključenja: „U prvim borbenim redovima, zajedno sa svojim saborcima, bitku biju starešine. Na čelu svojih jedinica, pokazujući primerom kako se bore pravi patrioti verni svojoj vojničkoj obavezi i odani otadžbini. To se mora znati zbog onih koji sa pristojne daljine olako dele lekcije, tražeći zaštitu iza majčinih, ženinih, ili stranačkih skuta, povređujući ljude koji se mesecima, svakodnevno, i bez odmene, bore za našu slobodu.“³³ Dakle, za prorežimske medije, neprijatelja je bilo sa svih strana, pa i među srpskim stanovništvom, a to su pretežno bili ljudi koji su zagovarali mir.³⁴ Ovi mediji su svojim vestima, reportažama i programom koji su emitovali bili refleksija zvanične državne politike. Zapravo RTS je bio „čuvar“ nacionalnih i režimskih interesa, dok su ostali mediji „upozoreni“ da ne daju prostora alternativnim pogledima.³⁵ Ipak, uprkos tome, čini se površnim kompletnu odgovornost za porast nacionalizma i ratnog raspoloženja u javnosti pripisati medijima.³⁶

Bez obzira na dominantan „medijski mrak“, građani Srbije jesu imali priliku da čuju alternativu, što u startu isključuje medije kao glavne odgovorne za ratove. Filip Švarm je naglasio da „svako ko je htjeo da sazna šta se tamo [na ratištima] zbivalo, mogao je da sazna“, što svedoči o tome da su stanovnici Srbije ili Beograda imali priliku da se informišu o događajima u Hrvatskoj i Bosni.³⁷ Građani su imali priliku da se informišu i preko inostranih medija o ratovima koji su ih okruživali. Ovo, ipak, nije bio prvi izbor većine, što ne bi nužno trebalo da nas začudi.³⁸ Međutim, ne bi trebalo zaboraviti da je alternativa postojala i na domaćoj sceni, ali da se građani često ni njoj nisu okretali.

Svakako, ni svetski mediji nisu ostali ravnodušni i nezainteresovani za jugoslovenske ratove. Kako je istakao Filip Švarm, Jugoslavija je tada bila vest broj jedan za inostrane medije, a razlog tome on je pronašao u razgovoru sa jednim stranim reporterom: „[To je bio] rat u Evropi i, plus, bjelački rat. On [Švarmov kolega] je rekao bjelački rat zato što je dugo izveštavao iz Afrike i pisao je o groznim stvarima, ali to niko nije... to je bilo na devetoj strani, petnaestoj strani. Dakle, nije imao prostora za to. Međutim, za ovaj rat je imao prostora.“³⁹ Kako bi neki konflikt bio „vredan“ pažnje zapadnih medija, on mora da im bude kulturološki blizak, a često zahteva i umešanost zapadnih diplomatskih i vojnih misija na teritorijama obuhvaćenim ratom.⁴⁰ Ratovi u Jugoslaviji odgovarali

³¹ Lalić, L., *Tri TV godine u Srbiji: godina prva*, Nezavisni sindikat medija, Beograd, 1995, str. 91.

³² Lalić piše da su se na Televiziji Srbije sa ratišta uživo prenosila „televizijska seciranja leševa“. *Ibid.*, str. 88.

³³ *Ibid.*, str. 87.

³⁴ O ovome svedoči i Bjelica 1993. povodom mitinga „mirovnjaka“-: „U TV dnevniku prikazan je snimak grupice ljudi ispred Savezne skupštine, posle čega je usledio komentar Stevana Grubača. Novi komentator, ne znam da li je iz redakcije ili 'spoljni specijalac', osudio je miting sa toliko nipodaštavanja i vređanja mirovnjaka da im zadugo neće pasti na pamet da organizuju nešto slično u Srbiji. Nazvao ih je špijunima Alije Izetbegovića. Posebno im je zamerao što su nosili transparent sa parolom ispisanom latinicom.“ Bjelica, M., „Srbija u Medijskom ratu. Dnevničke beleške 1990–1998“, *op. cit.*, str. 82.

³⁵ Radojković, Miroslav, „Media and War in Ex-Yugoslavia“, in: *Balkan Memories. Media Constructions of National and Transnational History*, edited by Tanja Zimmermann, transcript Verlag, Bielefeld, 2012, pp. 247–257, 248.

³⁶ Ovim pitanjem se bavi Zala Volčić u svom članku: Volčić, Z., „Blaming the Media: Serbian Narratives of National(ist) Identity“, *Continuum*, 20/3 (2006), pp. 313–330.

³⁷ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

³⁸ Zala Volčić iznosi podatke svojih istraživanja, da su čak i njeni „kulturno najsofisticiraniji pojedinci“ (“most culturally sophisticated individuals” [sic!]) posmatrali strane medije kao propagandne i neprijateljski nastrojene, te da su se radije informisali u domaćim medijima. Volčić, Z., „Blaming the Media: Serbian Narratives of National(ist) Identity“, *op. cit.*, p. 319.

³⁹ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

⁴⁰ Sonwalker, P., „Out of Sight out of Mind? The Non-Reporting of Small Wars and Insurgencies“, in: *Reporting War. Journalism in Wartime*, edited by S. Allen and B. Zelizer, *op. cit.*, p. 207. Ovo kompletno poglavlje predstavlja kritiku upravo ovakvog selektivnog izveštavanja i interesovanja zapadnih medija za ratove.

su ovom profilu. Iako je među stranim novinarima bio veliki broj reportera koji su se trudili da što objektivnije odrade svoj posao, uz temeljno istraživanje, ipak, ni inostrani mediji nisu uvek bili oličenje nepristrasnosti i profesionalnosti.⁴¹ O tome svedoči izveštavanje pojedinih američkih medija koji su jugoslovenske ratove etiketirali kao plemenske konflikte koji datiraju još od davnina, neretko objavljujući reportaže koje su prikazivale samo jednu stranu sukoba.⁴² Dakle, u moru medija i lažnih vesti (fenomen koji u XXI veku preplavljuje našu svakodnevicu, ali je svakako postojao i ranije) trebalo je pažljivo birati izvore informisanja, što nije važno samo za srpske medije. Iako mediji ne mogu da budu direktni uzročnici ratova, ipak svojim preovlađujućim diskursom lako mogu da doprinesu rasplamsavanju netrpeljivosti. Međutim, dok se u literaturi uglavnom analizira izveštavanje prorežimskih medija, malo se pažnje pridaje drugoj strani i novinarima koji su se trudili da javnosti prenesu realnu sliku ratnih razaranja.

Vreme i ratovi u Hrvatskoj i Bosni

Britanski istoričar Kevin Vilijams tvrdi da korišćenje svedočenja ratnog reportera kao istorijskog izvora može biti problematično, s obzirom na to da se u ovom slučaju istoričar može naći pred izazovom da predstavi ulogu ratnog reportera kroz jednostrani kontekst profesije gde se novinar prikazuje kao individualista, bez organizacijskih i uredničkih pritisaka redakcije. Takođe, Vilijams ističe da su priče ratnih reportera konstruisane oko hrabrosti, herojstva i suprotstavljanja opasnosti, te da su one zapravo isključivo lična iskustva reportera suočenih sa terorom rata.⁴³ Ipak, ne postoji ništa problematično u nameri istoričara da istraže upravo tu ličnu stranu novinarstva i da ispituju kako to rat utiče na pojedinca, koji je u ovom slučaju ratni reporter. S druge strane, jasno je da se novinar ne može izdvojiti iz konteksta medija za koji radi, što je očigledno na primeru novinarstva u Srbiji devedesetih (pa i danas). Međutim, tokom intervjua sa Filipom Švarmom evidentno je bilo da on nema nameru da se distancira od *Vremena*, već je zapravo većinu svojih iskustava povezivao sa radom u ovom listu, kao i sa kolegama sa kojima je sarađivao prilikom izveštavanja iz ratova devedesetih (sa Dejanom Anastasijevićem, Milošem Vasićem, Urošem Komlenovićem, Aleksandarom Ćirićem i mnogim drugim). Shodno tome, iako nameravam da prvenstveno sagledam Švarmove iskustva i sećanja, ovde se delom osvrćem i na generalno izveštavanje i rad *Vremena* kao neodvojivog elementa Švarmove priče, ali i kao veoma bitnog simbola nezavisnog novinarstva i otpora devedesetih u Srbiji.

Prvi broj *Vremena* izašao je 29. oktobra 1990. godine. Tadašnji glavni i odgovorni urednik Zoran Jeličić u uvodnom tekstu, uz pitanje „Šta, dakle, hoće 'Vreme'?“, sažeo je namere redakcije novoosnovanog nedeljnika. Prema Jeličićevim rečima, novinari *Vremena* „navijaju“ isključivo za istinu i svesni da na jugoslovenskom tržištu nedostaju objektivne novine, oni su na sebe preuzeli ulogu stvaralaca jednih. Redakcija *Vremena* okupila je tada najuglednije jugoslovenske novinare iz različitih novinarskih škola, a ono što su želeli da postignu, Jeličić je izneo jednostavnim rečima: „Hoćemo da budemo novinari.“⁴⁴ Reputacija koju su novinari *Vremena* imali kao oni „koji su održavali lični i profesionalni integritet nasuprot svim ograničenjima“, govori u prilog tome da je redakcija uspela u svojoj nameri.⁴⁵

⁴¹ Ovde bi svakako trebalo napomenuti imena novinara Eda Vulijamija, Peni Maršal i Ljana Vilijamsa koji su prvi otkrili i izveštavali o uslovima u logoru Omarska u blizini Prijedora.

⁴² Hammond, P., "Humanizing War: The Balkans and Beyond", in: *Reporting War. Journalism in Wartime*, op. cit., p. 182.

⁴³ Williams, K., "War Correspondents as Sources for History", op. cit., p. 351.

⁴⁴ Jeličić, Z., „Vreme“, *Vreme*, 29. oktobar 1990, str. 4.

⁴⁵ Kurspahić, Kemal, „Predgovor“, u: *Zločin u 19:30: balkanski mediji u ratu i miru*, op. cit., str. 19.

Filip Švarn počeo je da piše za *Vreme* avgusta 1992, kada se i preselio u Beograd iz Hrvatske nakon gašenja tamošnjeg nedeljnika *Danas*. Kako je rekao, u Beograd je došao sa terena, te je shodno tome i krenuo da piše članke o prilikama u Hrvatskoj i Bosni. Izveštavajući sa terena on je postao ratni reporter, što nije očekivao da će biti njegov životni put. „Ja sam studirao pravo, nisam baš imao neku viziju sebe kao novinara. Dobro, nisam imao viziju ni kao nešto drugo, ali... ali ne mogu da kažem ni da sam bio nešto baš posebno zainteresiran za politiku. [...] I to se sve u jednom trenutku... u jednom trenutku se promijenilo.“⁴⁶ Međutim, kada su se prilike već izmenile, Švarn je video svoju dužnost kao ratnog reportera da, zapravo, zauzme ulogu antiratnog reportera i da svojim čitaocima prenese sav besmisao rata koji vodi „jedna politička kasta“ isključivo u svoju korist, kao i da ih osvesti da su svi drugi na ovaj ili onaj način žrtve takve politike. Isto tako je percipirao i dužnost svog lista: „Mi smo se trudili da to o ratu pišemo najbolje što možemo, da pišemo pošteno, da pišemo objektivno, da sagledamo taj rat iz svih mogućih kuteva, i tako dalje. I dosledno smo istrajavali na antiratnoj politici.“⁴⁷ U skladu sa tim, u *Vremenu* su se mogli pronaći članci novinara različitih nacionalnosti, dakle izveštaji sa sve tri strane (srpske, hrvatske i bošnjačke),⁴⁸ podaci o svim žrtvama i ratnim zločin(c)ima,⁴⁹ kao i intervju i izjave političara, vojnih lica i javnih ličnosti različitih profila.⁵⁰ Novinari *Vremena* pisali su o zločinima „dobrovoljaca“ i paravojsnih formacija,⁵¹ o razaranju gradova,⁵² o logorima i sudbini ratnih zarobljenika,⁵³ o položaju Srba u Krajini i o „Oluji“,⁵⁴ kao i o uslovima života u Srebrenici pre genocida⁵⁵ i o zločinu počinjenom jula 1995. godine.⁵⁶ Nakon svega navedenog, jasno je da su Beograđani imali gde da se informišu o prilikama i strahotama na ratištima. Pa i da nisu čitali *Vreme*, kao što većina građana i nije nego su se informisali preko *RTS*, Švarn tvrdi da su mogli da čuju mnogo toga od svedoka.

⁴⁶ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Ovo su samo neki od primera: Isaković, Z., „Tmurni dani Sarajeva. Rovovi u duši“, *Vreme*, 16. 12. 1991, str. 24–25; Klasić, L., „Sudbina izbeglica. Ahiret suza“, *Vreme*, 10. 8. 1992, str. 18–19; Vasić, Miloš, Isaković, Z., Čamo, M., Brajović, V., „Bosanska grmljavina. Ratna sreća“, *Vreme*, 29. 6. 1992, str. 14–18.

⁴⁹ Primeri: Vasić, M., „Gospodari rata“, *Vreme*, 9. 9. 1991, str. 4–8; Trkulja, G., „Iseljavanje Srba. Plači, voljena zemljo“, *Vreme*, 11. novembar 1991, str. 20–21; Vasić, M., „Ratni zločini. Strašna tajna Ovčare“, *Vreme*, 2. novembar 1992, str. 17–18; Radovanović, I., „Etničko čišćenje. Nakazna strana rata“, *Vreme*, 20. 7. 1992, str. 20–21; Bogovac, S., „Rat i silovanja. Ceremonijalno bojište“, *Vreme*, 4. 1. 1993, str. 24–25.

⁵⁰ U *Vremenu* su se mogli pročitati različiti intervjui, od onih sa Andrejom Mitrovićem (Stefanović, N., „Intervju Andrej Mitrović. Fatalna privlačnost Srba i Hrvata“, *Vreme*, 25. 3. 1991, str. 30–32), zatim Zoranom Đinđićem (Komlenović, I., „Intervju: Zoran Đinđić. Osam časova s Karadžićem“, *Vreme*, 28. 2. 1994, str. 16–17), do intervjuja sa Vojislavom Šešeljem (Radovanović, I., „Intervju: Vojislav Šešelj. Tempirana bomba pod Srbijom“, *Vreme*, 10. 5. 1993, str. 19–20), pa i Arkanom (Švarn, F., „Intervju: Ž. R. Arkan. Martiću, juri lopove...“, *Vreme*, 18. 10. 1993, str. 24–25), kao i mnogim drugim političarima, diplomatama, intelektualcima i pripadnicima (para)vojske.

⁵¹ Neki primeri: Radovanović, I., „Pribojski slučaj. Jeza uz granicu“, *Vreme*, 2. novembar 1992, str. 16–17; Ćirić, A., „Ratni zločini. Balkanska arheologija“, *Vreme*, 15. novembar 1993, str. 26–27; Švarn, F., „Dobrovoljci u srpsko-hrvatskom ratu. Krv i suze“, *Vreme*, 31. 5. 1993, str. 21–22.

⁵² Primeri: Bobić, M., „Urbanistički in memoriam. Vukovar, sada“, *Vreme*, 16. 12. 1991, str. 16–17; Krnjević, H., „Sarajevo: Dvanaest meseci pakla. Godišnji izveštaj“, *Vreme*, 29. 3. 1993, str. 42–45; Stefanović, N. Lj., „Ubijanje gradova“, *Vreme*, 18. 5. 1992, str. 30–33; Vasić, M., „Propast Hercegovine. Bio jednom jedan Mostar“, *Vreme*, 13. 9. 1993, str. 24–28.

⁵³ Neki primeri: Ćirić, A., „Povratak u prošlost. Svako u svoj logor“, *Vreme*, 10. 8. 1992, str. 16–18; Švarn, F., „Zarobljenici. Nestanak na neodređeno“, *Vreme*, 11. 1. 1993, str. 36–37.

⁵⁴ Videti: Komlenović, U., Milošević, M., Svačić, P., Švarn, F., Vasić, M., „Hrvatska grmljavina. Pad zapadne Slavonije“, *Vreme*, 8. 5. 1995, str. 8–14; Komlenović, U., „Pakrac: Sudbina preostalih Srba. Rasprodaja ljudi i imovine“, *Vreme*, 29. 5. 1995, str. 18–21; Švarn, F., „Krajina: Obdukcioni nalaz. Slom i seoba“, *Vreme*, 14. 8. 1995, str. 4–6; Kusovac, Z., „Ratni izveštaj. Hronika Oluje“, *Vreme*, 14. 8. 1995, str. 6–8.

⁵⁵ Zbog negiranja genocida u Srebrenici mislim da je važno osvrnuti se ovde na taj pojam. Vojin Dimitrijević detaljno je prikazao nastanak ovog termina, njegovu definiciju kao krivičnog dela, ali i pravne i istorijske okvire koji se povezuju sa pojmom genocida. Dimitrijević, V., „Genocid – ta magična reč“, *Peščanik*, 6. 4. 2010. Dostupno na: <https://peschanik.net/genocid-ta-magicna-rec/> (23. novembar 2021).

⁵⁶ Ninčić, R., „Srebrenica. Strašno, strašnije, najstrašnije“, *Vreme*, 12. 4. 1993, str. 32–35; Vučinić, P., Simonović, V., „Uslovi života u Srebrenici. Putevi soli i smrti“, *Vreme*, 10. 10. 1994, str. 24–25; Vasić, M., „Bosanska grmljavina. Pad Srebrenice“, *Vreme*, 17. 7. 1995, str. 8–11; Todorović, D., „Srebrenica, post festum. Zaostale i ostale snage“, *Vreme*, 6. novembar 1995, str. 13.

Mnogi su išli na ratišta, mnogi su se vraćali. Izbjeglice su dolazile. Bio je mit da su izbjeglice došle '95, izbjeglice stižu od '91. Dakle, prve izbjeglice, ili najveći broj ljudi koji su stigli u Srbiju, bili su hrvatske izbjeglice iz gradova; onda iz Bosne i Hercegovine; pa onda iz Zapadne Slavonije. Dakle, čitavo vrijeme je taj migrantski val trajao i ljudi su naravno pričali. Dakle, ko je htjeo da zna – uvijek je mogao da zna.⁵⁷

Ovde je veoma značajno navesti i njegove utiske u vezi sa saznanjima o genocidu u Srebrenici, za koje smatram da veoma upečatljivo razbijaju mit o neznanju u beogradskoj i srpskoj javnosti.

Prve vijesti koje smo mi dobijali o Srebrenici bilo je da je 700 ljudi ubijeno. To je... 700 ljudi. Međutim, kako su stvari odmicala, mi smo shvatali da je to ogromno. Posle toga ja sam išao malo s ove strane granice, malo došao u Republiku Srpsku... Bratunac, i tako dalje. Nisam mogao, nije baš bilo pametno da idem po ulici da pitam: „A šta ste čuli o Srebrenici?“ Međutim, iz... preko nekih prijateljsko-porodičnih veza, ja sam shvatio da svi sve znaju. Ne znaju oni koliko je ljudi ubijeno, to je tačno. Ali su znali da su mnogi ljudi ubijeni. Dakle, neki ljudi su se vraćali. Neki ljudi su pričali.⁵⁸

Tokom svog izveštavanja sa terena Filip Švarn je prisustvovao istorijskim trenucima, a kako sam kaže, da toga nije bio ni svestan. Naći se u razrušenom Vukovaru i u opsednutom Sarajevu svakako je nešto što se nalazilo na spisku novinarevih proživljenih istorijskih momenata. Za Vukovar kaže da je to bio „jedan grad koji je umirao. [...] Ja nisam shvatao dimenzije toga u tom trenutku. Kao što mislim da ni ljudi mojih godina nisu to shvatali tad“.⁵⁹ Isti utisak je imao i u Sarajevu, gde se našao nekoliko meseci pre kompletne blokade grada – nesvestan da će se baš tu zapucati u aprilu. Opis njegovog tadašnjeg boravka u Sarajevu svedoči o brutalnosti rata, ali i o istovremenoj želji i nemoći ratnih reportera da pomognu kada se direktno suoče sa ratnim razaranjima i žrtvama.

Već je Sarajevo počelo da bude granatirano. Ja sam imao pancir u gepeku, i kad smo izašli u Sarajevo ja sam stavio taj pancir na sebe, po pravilu službe. Ja sam napravio dvadeset koraka i bilo me je užasno sramota. Bilo me je užasno sramota zbog toga što se grad tako davi. Zato što ga gađaju, zato što pucaju po njemu. Zato što... ti ljudi ginu kad idu po vodu. I to je bilo... to je bilo mislim poslije tog događaja, ili prije događaja, ne mogu se sjetiti, Vase Miskina, kada su ovi poginuli, ljudi koji su išli po vodu.⁶⁰ U tom periodu, bio sam tamo. Ne kad se desilo, nego poslije... i kao, ti ljudi nose vodu, nose hranu; ja idem tamo sa nekim pancirom. Ja sam skinuo taj pancir, bacio u gepek i rekao: „Neću više da ga nosim!“⁶¹

Ovakva lična iskustva i sećanja najbolje prikazuju gotovo svakodnevne traume koje novinari doživljavaju prilikom terenskog izveštavanja u vreme ratova. Takođe, iz ovog svedočenja postaje jasno da se traumatična iskustva i strahote rata ne proživljavaju isključivo na „bojnom polju“, u sred pucnjave, već da i doživljaj samog „svakodnevnog“ (ako se može tako nazvati) života u ratnom stanju može izazvati traume kod pojedinca.

⁵⁷ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Napad na Sarajevo od strane snaga bosanskih Srba 27. maja 1992. prilikom kojeg su stradali civili koji su čekali u redu za hleb u tadašnjoj ulici Vase Miskina, današnjoj Ferhadiji.

⁶¹ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

Izveštaji novinara sa lica mesta ne moraju da prikazuju teško ranjene ljude i leševe kako bi ostavili utisak na gledaoca, odnosno čitaoca. Slike razrušenih gradova i potpuno izmenjenih životnih uslova sa kojima su se stanovnici pojedinih mesta odjednom suočili, dovoljno su ilustrativne da ljudima sa druge strane ekrana, ili u ovom slučaju lista, predstave neprirodne okolnosti pod kojima njihovi nekadašnji sugrađani žive. Reporter *Vremena* pokušavali su da svojim čitaocima pruže upravo jednu takvu sliku nečega što im je dovoljno blisko (kao što je odlazak u prodavnicu po hleb), kako bi mogli da pojme razmere rata koji je i takve, sasvim normalne stvari, u potpunosti razorio. Jedan od reportera *Vremena* zabeležio je sledeće: „Kolege [iz sarajevskog lista *Oslobođenje*] me pozivaju na ručak, već je pola tri. Snebivam se, neprijatno mi je da im oduzimam od usta. 'Ne, ne, molim te, dođi!' Penjemo se na sprat i idemo beskrajnim hodnikom. 'Ovde malo potrči, tu nas vide snajperi', upozoravaju me.“⁶² Nešto naizgled toliko bezazleno i svakodnevno kao što je penjanje uz stepenice u jednoj zgradi, u ratu dobija sasvim nove dimenzije. Pored davanja novog konteksta onome što bismo u regularnim uslovima nazvali „normalnim“, rat je sa sobom donosio i pojedine apsurdne scene, koje su iskusili i ratni reporteri. Od nekoliko takvih priča koje je moj sagovornik podelio sa mnom, izdvajam delove jedne koja verujem najbolje ilustruje takve apsurdne trenutke.

Vani počinje da grmi, kiša ne pada, oblaci su niski, ali počinje jako da grmi. Stražar za stolom hrče za sve pare. Ja onda čujem na radiju: „Ujo“, ili „Čedo“,⁶³ 'ajde da napravimo pauzu, da ti pustim jednu pijesmu.“ Ja ne znam šta će mu pustiti, sad nešto... On mu pušta od „Lajbaha“ [Laibach] Life is life. Life is life u motoroli. Grmi vani. Hrče stražar. I ja sjedim na stepenicama. Ja sam se osjećao kao u nekom spotu „Monti Pajtona“. I bio bi spot „Monti Pajtona“ da nije bilo toliko krvavo. Već sutradan bi [...] počeli granatirati.⁶⁴

Važnost ovog svedočenja upravo je u tome što nam pokazuje da iskustva ratnog reportera nisu uvek dinamična, na šta je Švarm stavljao poseban naglasak. Njegovo poređenje jednog doživljaja iz rata sa „montipajtonovcima“ veoma je slikovit prikaz osećaja koji može da izazove razgovor o muzici vojnika dveju suprotstavljenih strana usred ratnih dešavanja. Rat je jednog dana holivudski akcioni film, a drugog se pretvori u britansku seriju apsurdnog humora. I dok je prva slika gotovo opšteprihvaćena u javnosti, drugu najčešće možemo sresti samo kroz svedočenja očevidaca.

Još jedna slika kojom su novinari *Vremena* želeli da ukažu srpskoj javnosti na ratna razaranja u susednim državama, bila je sudbina izbeglica. Tokom čitavog trajanja rata u Jugoslaviji, do samog kraja devedesetih, ogroman broj ljudi je ili napustio nekadašnje jugoslovenske republike, ili je migrirao iz jedne u drugu. Njihovi putevi bili su različiti, ali je izmeštanju velikog broja izbeglica prethodio zločin etničkog čišćenja.⁶⁵ Sve je zapravo počelo odlaskom ljudi koji nisu želeli da imaju veze sa ratom koji je već početkom 1991. javnosti delovao neizbežno, a zvanično i sa izbijanjem rata u Sloveniji. Novinar Aleksandar Ćirić pisao je u *Vremenu* o početnim poteškoćama Jugoslovena da dobiju azil u evropskim državama. Naime, veliki broj ljudi nije želeo ni na koji način da bude upleten u rat koji se sprema, a to je uključivalo i veliki broj mladih koji nisu imali nameru da se odazovu pozivu za vojsku. Međutim, ovo nisu bili dovoljni razlozi za traženje azila. Više sreće su imali građani sa stranim državljanstvom, ili oni koji su imali porodicu u inostranstvu.⁶⁶ Jedan upečatljiv dodatak ovom tekstu su Ćirićeve opaske u vezi sa slikom izbeglica koju je do tada jugoslovenska javnost imala: „Verovali smo da se izbeglice događaju drugde: Etiopija, Somalija, Eritreja, vijetnamski 'ljudi iz čamca', Kurdi, Palestinci... Ovdasnja sadašnjost pokazuje nam samo

⁶² Davičo, L., „Na licu mesta: Sarajevo, 7. aprila 1993. Preživeti život“, *Vreme*, 12. 4. 1993, str. 30.

⁶³ Imena kojim su se međusobno nazivali Hrvati i Srbi.

⁶⁴ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

⁶⁵ Za definiciju i istorijski okvir koncepta etničkog čišćenja videti: Petrović, V., *Etničko čišćenje. Geneza koncepta*, Institut za savremenu istoriju, Arhipelag, Beograd, 2019.

⁶⁶ Ćirić, A., „Ko beži iz Jugoslavije“, *Vreme*, 22. 7. 1991, str. 4–7.

to da i mi sad živimo – u praistoriji.⁶⁷ Ni tri decenije nakon ovog teksta nismo daleko odmakli, samo su se okolnosti promenile. Čirićeva predstava gotovo neizbežno asocira na današnje vreme i na sliku izbeglica i ophođenje prema njima, kao da u bliskoj prošlosti stanovnike ovih prostora nije zadesila slična sudbina.

Ratni reporteri su se veoma često susretali sa grupama ili čak kolonama izbeglica, zbog prirode svog posla koji je zahtevao prisustvo na terenu, a pojedine njihove priče izveštači *Vremena* delili su sa čitaocima. U toku našeg razgovora, Švarm je istakao da zamera sebi što u svojim tekstovima nije dovoljno pisao o sudbinama civilnog stanovništva i izbeglica.⁶⁸ Međutim, u *Vremenu* u periodu između 1991. i 1995. nalaze se brojni članci, kako mog sagovornika, tako i njegovih kolega, koji nedvosmisleno govore o strahotama sa kojima su se izbeglice susretale na putevima, na granicama, pa i u izbegličkim kampovima.⁶⁹ Pored „čišćenja“ ljudi drugih nacionalnosti, u jednom broju *Vremena* iz juna 1995. pronalazimo i drugačiji primer. Naime, u tekstu sa naslovom „Čišćenje Srbije“ novinari prenose tri priče (od brojnih koje su im poslate) koje svedoče o odvođenju muškaraca rođenih van teritorije Srbije, iz Srbije na ratišta. „Kupe ih iz stanova, iz izbegličkih kampova, sa radnih mesta i sa ulice, bez obzira na to da li je riječ o izbeglicama, ilegalcima, ili o ljudima koji su već godinama građani Srbije.“⁷⁰ Svakako, ovo nisu primeri etničkog čišćenja, ali su svedočenja o tome kako se postupalo i sa izbeglicama srpske nacionalnosti u Srbiji. Stav jednog čoveka u kafani koji je zabeležio novinar Dejan Anastasijević pokazuje nam slično raspoloženje prema izbeglicama pristiglim u Srbiju nakon „Oluje“: „Sad ih treba sve mobilisati, sve što može da nosi pušku“, kaže jedan iz društva u kafani pokazujući na izbeglice.⁷¹ Do danas ostaje najupečatljiviji utisak, da se žrtva ovih ljudi, kao i većine civila u ratu, koristi isključivo za jačanje nacionalističke retorike i propagiranje mržnje protiv susednih nacija.

Komentarišući razmere i efekte ratova devedesetih koje proživljavamo i danas Švarm je između ostalog rekao: „Oko Krajine se četiri godine vodio rat. Nastradalo je u Hrvatskoj oko 25 hiljada ljudi od '91. do '95. Kako to danas izgleda? Pa nema ko čašu hladne vode da vam da. [...] To su puste poljane. Tu niko ne živi. Je l' vrijedilo?“⁷²

Novinarima je, uostalom kao i istoričarima, najbitnije da im je izvor pouzdan. Naravno, za razliku od istoričara, novinari ne bi trebalo da otkriju svoje izvore, već se poverenje koje čitaoci pružaju određenom listu zasniva na verodostojnosti podataka koje taj medij objavljuje.⁷³ Pitanja svedoka i izvora tokom rata posebno je osetljivo. Prema Švarmovom svedočenju, novinari *Vremena* trudili su se da izjave svojih svedoka „upakuju“ u analitičke tekstove kako bi ih što bolje zaštitili. Izvori su im bili različiti, od civila, prijatelja i porodice koja je živela na različitim mestima u Hrvatskoj i Bosni, preko vojnika nižih činova, ponekad i komandanata, pa do penzionisanih vojnih i policijskih lica. Od ranga vojnog lica zavisila je i priča koju novinari mogu čuti. Prema Švarmovom iskustvu, obični vojnici su pričali „ljudske priče“, o sebi i o svojoj porodici, neretko čak psujući Miloševića ili Mladića, dok su komandanti bili ti koji su bili upoznati sa političkom scenom i dešavanjima na njoj.

⁶⁷ Čirić, A., „Put u mračnu budućnost“, *Vreme*, 22. 7. 1991, str. 4.

⁶⁸ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

⁶⁹ Samo neki od primera ovakvog izveštavanja su: Klasić, L., „Sudbina izbeglica. Ahiret suza“, *Vreme*, 10. 8. 1992, str. 18–19; Švarm, F., „Na licu mesta: Reporter 'Vremena' u izbegličkom kampu u Turskoj. Život protiv sudbine“, *Vreme*, 29. 3. 1993, str. 28–30; Briza, J., „Izbeglice. Cela Lika u Apatinu“, *Vreme*, 28. 8. 1995, str. 18; Čirić, A., „Veliki izbeglički transport. Na putu za nedodjiju“, *Vreme*, 24. 7. 1995, str. 18–19; Radovanović, I., „Izbeglice. Šta ću ja u Čačku“, *Vreme*, 21. 8. 1995, str. 14–17.

⁷⁰ Švarm, F., Anastasijević, D., Grujić, J., „Mobilizacija: lov na Krajišnike. Čišćenje Srbije“, *Vreme*, 19. 6. 1995, str. 15.

⁷¹ Anastasijević, D., „Izbeglice u deset slika. (Devet iz Sremske Rače i jedna iz Beograda)“, *Vreme*, 14. 8. 1995, str. 11.

⁷² Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

⁷³ Ovo se ne odnosi na usmene istoričare koji rade intervju sa žrtvama ili sa bilo kim ko je tražio da mu identitet ostane sakriven, odnosno da ostane anoniman.

Takođe, jasno je napravio razliku između vojnika, regruta,⁷⁴ i takozvanih „dobrovoljačkih odreda“, odnosno paravojnih formacija.⁷⁵ Komandant jedne od paravojnih formacija, „Srpske dobrovoljačke garde“, bio je Željko Ražnatović Arkan, čije ime je za kontekst ovog rada značajno zbog toga što je Filip Švarm 1993. radio intervju sa njim.⁷⁶ Raditi intervju sa jednim ratnim zločincem svakako je izazovna stvar, a evo kako se moj sagovornik postavio prilikom tog izazova:

Ne vezivati se, gledati da uzmete ono po što ste došli. Da postavite pitanje, da insistirate da dobijete odgovor. Postoje pitanja na koja ne možete dobiti odgovor; dakle, ne treba ih ni postavljati. [...] Gledate kad razgovarate sa tim ljudima... gledate da budete pristojni, ali ni na koji način ne ostvarujete nikakvu bliskost, ni na koji način se ne družite i nema ništa privatno. I to me je uvijek držalo. To me je uvijek držalo. Dakle, da držim tu jednu distancu. Vi ste to što jeste. Ja sam novinar, kao što jesam. 'Ajde da nas dvojica, nas dvoje pričamo o nekom javnom interesu, samo to.⁷⁷

Sa Arkanom nije bilo lako, kao što je Švarm i naglasio tokom našeg razgovora, ali i u uvodu njihovog intervjua. Arkan je prvo odbio razgovor, rekavši „da ga je novinar *Vremena* Miloš Vasić uvrijedio izjavivši da je 'sramota srpskog naroda', te da zbog toga ne želi da razgovara. No, kako mu je ponuđena mogućnost da u *Vremenu* kaže što misli o pomenutom novinaru, poslanik Ražnatović se predomislio.“⁷⁸ Sama činjenica da je u *Vremenu* objavljen intervju sa Arkanom ukazuje na to da su se novinari i redakcija ovog nedeljnika trudili da prikažu čitaocima sve vodeće aktere na političkoj i (para)vojnoj sceni u Srbiji. Ovakvi intervjui, među koje bih ubrojala i intervju Dejana Anastasijevića sa Dragoslavom Bokanom,⁷⁹ pa i Ivana Radovanovića sa Vojislavom Šešeljem,⁸⁰ ipak su bili izuzeci. U *Vremenu* su uglavnom prevladavali intervjui sa vodećim opozicionim liderima (npr. Đinđić, Drašković), diplomatama, stranim novinarima, kao i sa uglednim intelektualcima poput Andreja Mitrovića, Ljubinke Trgovčević i drugih.

Važno je napomenuti da su reporterima neretko na licu mesta izvori bili upravo žrtve rata i ratnih zločina, dakle i izbeglice sa kojima su se susretali na putu i ratni zarobljenici u kampovima. U *Vremenu* se mogu naći brojni tekstovi koji svedoče o uslovima u kojima su ratni zarobljenici živeli. Jedan od prvih tekstova koji je Švarm objavio u *Vremenu* ticao se razmene ratnih zarobljenika, a u našem razgovoru podelio je svoje sećanje na još jedno takvo iskustvo.⁸¹

Odem na razmenu zarobljenika. [...] I sad stiže autobus, srpski. Tu su ovi [srpski vojnici] sa ovim Muslimanima koji idu na razmenu. Znači, te ljude je strašno gledati. Ja, otprilike, pokušavam da izvadim fotoaparata da napravim neke slike. [...] I gledam one ljude... to su kosturi. Kosturi. Onako mršavi, ispijeni. Sjede uz ona sjedišta, ošišani na čelavo. To su ovi sa kalašnjikovima koji stoje. I sad čekamo Srbe da dođu. [...] Ali ono što je strašno u tome je što razmene nije bilo [...] zato što se brojevi nisu poklapali.

⁷⁴ „Meni je bilo važno da u tim ljudima koji su bili na frontu ne gledam, ne znam, Srbe, Hrvate, ustaše, četnike i tako dalje. Prosto gledam ljude, da gledam vozače kamiona, metalostrugače, pravnike, ekonomiste, i tako dalje, koji su na neki način obukli uniformu, koji možda i jesu podržavali sve što je dovelo do rata, koji možda i podržavaju rat, ali oni bi da odu kući. I već... najveći dio mog iskustva tih ljudi je bilo to, da bi oni da odu kući, ali eto, ne mogu. I onda kad krene... i onda sam ih i tako na neki način doživljavao. Gledao sam da ne osuđujem. Trudio sam se da shvatim.“ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ Švarm, F., „Intervju: Ž. R. Arkan. Martiću, juri lopove...“, *op. cit.*, str. 24–25.

⁷⁷ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

⁷⁸ Švarm, F., „Intervju: Ž. R. Arkan. Martiću, juri lopove...“, *op. cit.*, str. 24.

⁷⁹ Anastasijević, D., „Intervju: Dragoslav Bokan. Čerupanje orlova“, *Vreme*, 22. novembar 1993, str. 20–21.

⁸⁰ Radovanović, I., „Intervju: Vojislav Šešelj. Tempirana bomba pod Srbijom“, *op. cit.*, str. 19–20.

⁸¹ Švarm, F., „Razmene. Balkanizacija Ženevske konvencije“, *Vreme*, 24. 8. 1992, str. 27–29.

Ali mogu samo da zamislim kako izgledaju ti ljudi koji su već vjerovali da su prešli, da su ih oslobodili.⁸²

Ratni reporteri su se susretali i sa ovako potresnim scenama, verovatno u nemogućnosti da u potpunosti i na adekvatan način prenesu na papir (pa i u razgovor) scenu kojoj su prisustvovali. Intervjui sa osobama koje su preživele traumu mogu biti zahtevni na mnogo načina, a ovde je neophodno osvrnuti se na jednu poteškoću sa kojom se, recimo, usmeni istoričari susreću kada intervjuišu žrtve. Naime, žrtvama često može da bude potresno, pa čak i neprirodno da svoju priču podele sa nekim ko nije proživio iste (ili slične) traume kao oni; teško im je da pronađu adekvatne reči kojima bi mogli da dočaraju kako su se u trenutku kog se prisećaju osećali i sa čim su se tačno suočili.⁸³ Ratni reporteri su u ovakvim situacijama ponekad u prednosti; ako možda ne u razgovoru sa žrtvama, onda svakako sa ratnim veteranima. Švarn je to potvrdio svojim iskustvom.

Shvatio sam da bivši borci, bez obzira na stranu i bez obzira šta misle politički, valjda zato što nekoliko kolega i ja imamo to iskustvo, i onda vjerovatno koristimo žargone ili nekako se prepoznajemo, možemo da pričamo o tome. Možemo da pričamo o strahu, kako su pucali po nama, gdje smo bili, šta smo radili, i tako dalje. I oni se jako jako [otvore], ali to su lične priče. [...] A to pričati ljudima koji nemaju to iskustvo, to je jako teško. Prosto, ne možete da nađene rječi. Naprosto nije isto. To je ono... to je stvar prepoznavanja.⁸⁴

Trauma ide ruku pod ruku sa iskustvom rata, a upravo zahvaljujući ratnim reporterima mnoge žrtve, civili pogođeni ratom i veterani dobijaju priliku da ispričaju svoju priču i da se njihov glas čuje u javnosti.

Umesto zaključka – nasleđe

Dan pre nego što sam razgovarala sa Filipom Švarmom aktivistkinje Aida Ćorović i Jelena Jaćimović privedene su zato što su jajima gađale mural Ratka Mladića na uglu Njegoševe i ulice Alekse Nenadovića u Beogradu. Ovaj, naizgled simboličan događaj, izazvao je reakciju policije, koja je kasnije te večeri branila mural od mirnih protestanata, a zatim je i prepustila tu ulogu desničarima.⁸⁵ Iako konkretan događaj nije usko povezan sa temom ovog rada, smatram da je izuzetno značajan, ne samo kao širi kontekst u kojem je nastao intervju na koji se pozivam,⁸⁶ već i zato što jasno pokazuje koliko je srpsko društvo odmaklo od ratova devedesetih i koje mesto zauzimaju osuđeni ratni zločinci u srpskoj javnosti. Takođe, veza između murala Ratka Mladića i trenutne vlasti u Srbiji jasna je, s obzirom na to da su isti ljudi koji se danas nalaze na čelu države, devedesetih bili bliski režimu Slobodana Miloševića i politici Vojislava Šešelja. Osim istih aktera, i položaj medija se nije mnogo promenio u poslednjih trideset godina; *RTS* se i dalje drži kao „bastion“ vladajućeg režima, a nacionalnu frekvenciju imaju isključivo kanali koji emituju prorežimski program-

⁸² Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

⁸³ Abrams, Lynn, *Oral History Theory*, Routledge, London, New York, pp. 92–95.

⁸⁴ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

⁸⁵ Za detalje o događajima tih dana videti: Švarn, F., „Generalov Robin Hud i Aida Ćorović“, *Vreme*, 11. novembar 2021, str. 4–5; Delčić, Z., „Državna odbrana Ratka Mladića“, *Vreme*, 11. novembar 2021, str. 10–11.

⁸⁶ S obzirom na to da su sporenja oko murala Ratka Mladića počela veče pre našeg intervjua, bilo je neizbežno osvrnuti se i na ovu temu u našem razgovoru. „[...] [O]vo sad što mi proživljavamo jeste jedan užasno veliki moralni kolaps. Ima veze sa ovom temom [devedesetih]. Zašto imamo taj moralni... ima dovoljno ljudi koji pamte, koji znaju, koji su čitali, koji su učili šta se tad dešavalo. I onda negde... Aida Ćorović mora da dođe da bi bacila jaje na Ratka Mladića, jer bože moj, on je veliki srpski heroj... Mislim žalosno je što se danas Ratko Mladić prikazuje kao neki... mjera nacionalnog ponosa, prkosa, čega god.“ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

ski sadržaj. Iako makar nismo u ratu i na teritorijama nekadašnjih jugoslovenskih republika ne nalaze se brojni ratni reporteri, na ulicama Beograda čuva se kult ratnih zločinaca kao nacionalnih heroja, što nam ne dozvoljava da se pomaknemo od ratova vođenih pre tri decenije.

Vreme je u ovakvoj političkoj atmosferi očuvalo svoju ulogu jednog od svega nekoliko objektivnih medija u Srbiji, a Filip Švarm je danas glavni i odgovorni urednik ovog lista. S obzirom na to da smo razgovarali na temu koliko je važno pokrenuti pitanje „tata, šta si radio u ratu?“, odnosno da nove generacije generalno suoče starije sa njihovom ulogom u jugoslovenskim ratovima, u tom tonu smo negde i završili naš intervju.⁸⁷ Iako sam u čitavom tekstu sagledala i predstavila profesiju ratnog reportera kroz Švarmova sećanja i iskustva, i trudila sam se da što jasnije prikažem njegovu ulogu u ratovima devedesetih, on sam se još jednom za kraj osvrnuo na to kako vidi sebe i *Vreme* u kontekstu devedesetih.

Mislim da je naše izvještavanje u *Vremenu* bilo antiratno izvještavanje. Nismo bili u pravu uvijek. Dešavale su nam se i greške. Imali smo neka saznanja koja nismo mogli da iskoristimo, ni tad, ni kasnije. Sad je to svejedno. Ali mislim da, kad bih podvukao crtu šta sam radio tad, i šta su radile moje kolege, mislim da se nikad, mi u *Vremenu* nismo ogrešili o moral. [...] Ako bi pogrešili, dakle to nismo radili svjesno. Nikad svjesno nismo lagali. Možda smo objavili krivu informaciju, ali je nismo kreirali. Dakle, lagali nikad nismo! I mislim da se nikada moralno nismo ogrešili. I kad bih vratio film i kad bi me neko pitao: „Dobro, kako si prošao devedesete? Šta si radio?“ Ja bih mu sa velikim ponosom rekao: „Bio sam novinar *Vremena!*“⁸⁸

Ukoliko se na trenutak vratimo na uvodni tekst Zorana Jeličića u *Vremenu* od 29. oktobra 1990, u kojem tadašnji glavni urednik jasno iznosi ciljeve i namere novoosnovanog lista, možemo da zaključimo da su se redakcija i novinari ovog nedeljnika trudili da očuvaju svoju ulogu pobornika istine i objektivnih izveštača.⁸⁹ Dok je nasleđe ratova devedesetih na političkoj sceni u Srbiji prisutno uglavnom u negativnom svetlu, nasleđe *Vremena* predstavlja kontinuiranu borbu protiv ratne retorike i režimske manipulacije.

Izvori i literatura

- Periodika: *Vreme*
- Usmeni izvor: Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, Beograd, 10. novembar 2021.
- Abrams, Lynn, *Oral History Theory*, Routledge, London, New York.
- Allan, Stuart, Zelizer, Barbie, "Rules of Engagement: Journalism and War", in: *Reporting War. Journalism in Wartime*, edited by Stuart Allen and Barbie Zelizer, Routledge, London, New York, 2004, pp. 3–21.
- Badsey, Stephen, "The Depiction of War Reporters in Hollywood Feature Films from the Vietnam War to the Present", *Film History*, 14/3–4 (2002), pp. 243–260.
- Bjelica, Mihailo, „Srbija u Medijskom ratu. Dnevničke beleške 1990–1998“, u: *Srpski ratovi reči-ma 1844–2000*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2003, str. 73–99.
- Boyd-Barrett, Oliver, "Understanding. The Second Casualty", in: *Reporting War. Journalism in*

⁸⁷ Aluzija na studentski pokret 1968. u Nemačkoj i na pitanja koja su studenti postavljali svojim roditeljima u vezi sa njihovom ulogom u Drugom svetskom ratu.

⁸⁸ Autorkin intervju sa Filipom Švarmom, *op. cit.*

⁸⁹ Jeličić, Z., „Vreme“, *op. cit.*

- Wartime*, edited by S. Allen and B. Zelizer, Routledge, New York, 2004, pp. 25–42.
- Dimitrijević, Vojin, „Genocid – ta magična reč“, *Peščanik*, 6. 4. 2010, dostupno na: <https://pescanik.net/genocid-ta-magicna-rec/> (23. novembar 2021)
  - Đurović, Veljko, *Press Don't Shoot*, Radio B92, Beograd, 1998.
  - Đurović, Veljko, *Profesija ratni reporter*, Samizdat B92, Beograd, 2014.
  - Ehrlich, Matthew C., „Journalism in the Movies“, *Critical Studies in Media Communication*, 14/3 (2009), pp. 267–281.
  - Feldstein, Mark, „Kissing Cousins: Journalism and Oral History“, *The Oral History Review*, 31/1 (2004), pp. 1–22.
  - Hammond, Philip, „Humanizing War: The Balkans and Beyond“, in: *Reporting War. Journalism in Wartime*, edited by S. Allen and B. Zelizer, Routledge, New York, 2004, pp. 174–189.
  - Jusić, Tarik, „Media Discourse and the Politics of Ethnic Conflict: The Case of Yugoslavia“, in: *Media Discourse and the Yugoslav Conflicts. Representation of Self and Other*, edited by: Pål Kolstø, Farnham, Ashgate, Burlington, 2009, pp. 21–38.
  - Kurspahić, Kemal, *Zločin u 19:30. Balkanski mediji u ratu i miru*, Dan Graf, Beograd, 2003.
  - Lalić, Lazar, *Tri TV godine u Srbiji: godina prva*, Nezavisni sindikat medija, Beograd, 1995.
  - Milivojević, Snježana „Javnost i ideološki efekti medija“, *Reč*, 64.10 (2001), str. 151–213.
  - Milivojević, Snježana, „Nacionalizacija svakidašnjice“, *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju II*, priredio Nebojša Popov, Samizdat B92, Beograd, 2002, str. 230–250.
  - Nenadović, Aleksandar, „'Politika' u nacionalističkoj oluji“, *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju II*, priredio Nebojša Popov, Samizdat B92, Beograd, 2002, 151–177.
  - Novaković, Ana, „Uzrok smrti Dade Vujasinović 27 godina kasnije i dalje pod znakom pitanja“, *N1*, 8. 4. 2021, dostupno na: <https://rs.n1info.com/vesti/uzrok-smrti-dade-vujasinovic-27-godina-kasnije-i-dalje-pod-znakom-pitanja/> (20. novembar 2021)
  - Petrović, Vladimir, *Etničko čišćenje. Geneza koncepta*, Institut za savremenu istoriju, Arhipelag, Beograd, 2019.
  - Radojković, Miroljub, „Media and War in Ex-Yugoslavia“, in: *Balkan Memories. Media Constructions of National and Transnational History*, edited by Tanja Zimmermann, transcript Verlag, Bielefeld, 2012, pp. 247–257.
  - Sonwalker, Prasun, „Out of Sight out of Mind? The Non-Reporting of Small Wars and Insurgencies“, in: *Reporting War. Journalism in Wartime*, edited by S. Allen and B. Zelizer, Routledge, London, New York, 2004, pp. 206–223.
  - Volčić, Zala, „Blaming the Media: Serbian Narratives of National(ist) Identity“, *Continuum*, 20/3 (2006), pp. 313–330.
  - Williams, Kevin, „War Correspondents as Sources for History. Problems and Possibilities in Journalism Historiography“, *Media History*, 18/3–4 (2012), pp. 341–360.

The Nineties in the Weekly News Magazine *Vreme*: Memories and Experiences of a War Reporter

Summary

The role of a war reporter is often associated with action and heroism, a stereotype imposed by movies and popular culture. However, the reality of this profession is somewhat different. In this paper I explore the realities hidden behind this imagined picture of a war reporter by looking into the memories and experiences of a journalist and correspondent from the Belgrade weekly *Vreme*, during the wars in Croatia and Bosnia (1991–1995). The stories and impressions Filip Švarn shared with me are presented in this paper, not just with the purpose of defying the stereotypical image of a war reporter, but also as a display of a different perspective on Serbian media during the nineties, which are often analyzed based on the writings and broadcasting of the pro-regime media. Additionally, the analysis of *Vreme* offers a more comprehensive view of the news magazine's place in the Serbian political context during the first half of the nineties. This is quite important for understanding the place and role of Filip Švarn as an individual and a war reporter of *Vreme* in the two Yugoslav wars.

Keywords: war reporters, *Vreme*, media, the nineties wars, Yugoslavia.